

Mâsivâdan Tecride, Hakk'ın Huzûruna Kalbin İki Hâli: Gaybet ve Huzûr

The Two States of the Heart From Detachment From Mâsiwâ to the Presence of the Divine: Ghaybah and Huzûr

ÖZET

Tasavvufî hâller arasında sayılan gaybet ve huzûr, mürîdin anlam arayışı ve mânevî tekâmül sürecinde önemli duraklar olarak kabul edilmektedir. Bu iki hâlden her biri mürîdin Allah'a yakınlaşma yolculuğunda tecrübe ettiği farklı bilinç durumlarını ifade eder. Gaybet, tasavvufî literatürde, mürîdin duyularının ve bilincinin geçici olarak yok olduğu, sadece Allah'ın varlığıyla birleştiği bir hâl olarak tanımlanır. Bu durumda mürîd benliğinden ve mâsivâdan tamamen soyutlanarak yalnızca ilahi varlıkla bütünleşir. Huzûr ise, insanın kalp, ruh ve zihninin Allah'ın huzûrunda tam anlamıyla varlık bulduğu bir durumdur. Bu hâl, fiziksel varlık değil, bireyin ruhsal ve zihinsel olarak Allah ile derin bir bağ kurduğu bir olgunluk durumudur. Tasavvufî yolculukta huzûr, dünyevi kaygılardan arınarak manevi bir olgunlaşma ve nihai hedef olarak kabul edilir. Bu makale, tasavvufî tecrübenin temel dinamiklerinden olan gaybet ve huzûr kavramlarını derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Birbirini tamamlayan bu iki kavram, sâlikin mânevî yolculuğunda önemli dönüm noktalarını temsil eder. Tasavvufî terimlerden gaybet ve huzûrun lügat ve ıstılah mânaları izah edilmekle birlikte ayet ve hadis referansları ve mâna açılımları üzerinde ayrıntılı bir inceleme yapılacaktır. Bu doğrultuda, ilgili ayetlerin özellikle işârî yorumları üzerinde durulacak ve bu yorumların kavramların tasavvufî anlam dünyasına katkıları değerlendirilecektir. Benzer şekilde, hadislerde söz konusu kavramların doğrudan veya dolaylı olarak nasıl ele alındığı ortaya konulacaktır. Ayrıca makalede tasavvuf geleneğinde, özellikle tasavvuf klasikleri üzerinde kaleme alınmış eserlerde, sûfîlerin gaybet ve huzûr kavramlarına dair yaklaşımları kapsamlı bir biçimde değerlendirilecektir. Tasavvufî literatürün önemli müelliflerinin, bu kavramlarla ilgili anlayışları ortaya konulacaktır.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, Gaybet, Huzûr, Sûfî, Hucvirî.

ABSTRACT

The concepts of ghaybah (occultation) and huzur (presence) are considered important stages in the search for meaning and spiritual development in Sufism. Each of these states represents different levels of consciousness experienced by the seeker on their journey towards closeness to Allah. In Sufi literature, ghaybah is defined as state in which the seeker's senses and consciousness temporarily disappear, and they merge solely with the existence of Allah. In this state, the seeker is completely detached from their ego and worldly distractions, uniting only with the Divine presence. Huzur, on the other hand, refers to state where the heart, soul, and mind of the individual are fully present before Allah, experiencing His presence. This state is not about the physical existence but spiritual and mental condition where deep connection with Allah is established. On the Sufi path, huzur is considered state of spiritual maturity and purification, achieved by freeing oneself from worldly concerns, and it is seen as the ultimate goal. This article aims to explore the concepts ghaybah and huzûr, which are fundamental dynamics of the Sufi experience. These two interrelated concepts represent significant turning points in the spiritual journey of the seeker. The article will provide detailed explanation of both the linguistic and esoteric meanings of these Sufi terms, supported by references to Quranic verses and Hadiths, along with their deeper interpretations. The focus will be on the interpretative exegesis of relevant verses, particularly their allusive meanings, and how these interpretations contribute to the Sufi understanding of the concepts. Similarly, the article will examine how these concepts are addressed directly or indirectly in the Hadiths. Additionally, the article will evaluate the approaches of Sufis toward ghaybah and huzur as discussed in Sufi classical works. It will present the understanding of these concepts by major figures in Sufi literature.

Keywords: Sûfism, Ghaybat, Huzûr, Sûfî, Hucvirî.

GİRİŞ

İlahî'nin ruh, ahlak ve ihsân boyutunu temsil eden tasavvuf, ilk zamanlarda zühd hayatını ifade ederken, zamanla çeşitli unsurların etkisiyle bir ilim dalı hâline gelmiş ve tarikatların kurulmasıyla da kurumsallaşarak yaygınlık kazanmıştır. Dinî düşüncenin gelişimi ve olgunlaşmasında tasavvufun önemli bir yeri olduğu yadsınamaz. Bu ilmin oluşum ve gelişim sürecinde, özellikle erken dönem tasavvuf klasikleriyle tanınan müelliflerin ve diğer sûfî yazarların katkıları oldukça belirleyicidir. Tasavvufî kavramlar ve öğretiler, çoğunlukla tasavvuf dilinde ifade edilmiş olup, bu eserlerde aynı zamanda çok sayıda ayet ve hadise de yer verilmiştir. Sûfîler, geliştirdikleri tasavvufî ıstılahları ve bu ıstılahlara yükledikleri anlamları pekiştirmek amacıyla, söz konusu ayet ve hadisleri kendi perspektiflerinden te'vil etmiş ve böylece ayet ve hadislerin tasavvufî yorumlarını derinleştirip zenginleştirmişlerdir. Tasavvuf, sözden ziyade, pratik uygulamalar ve tecrübeler üzerine inşa edilen bir hâl ilmidir. Bu nedenle, tasavvuf alanına ait kavramlar, sûfîlerin bireysel tecrübelerine dayalı pratikleriyle şekillenmiştir. Bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılması, ancak bu alanda yetkinliği olan kişilerin (ehl-i vukûf) işidir. Ehl-i vukûf tarafından ortaya

Mehmet Hanefi Sanır¹ 

How to Cite This Article
Sanır, M. H. (2025). "Mâsivâdan Tecride, Hakk'ın Huzûruna Kalbin İki Hâli: Gaybet ve Huzûr", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:10, Issue:3; pp:175-185. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15762481>

Arrival: 22 April 2025
Published: 28 June 2025

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Öğretmen, MEB, Bingöl, Türkiye.

konulan bu kavramlar, hem tasavvuf ilmini ve bu ilme bağlı meseleleri basitleştirmiş hem de bu ilmi öğrenmeye ilgi duyanların işini kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda, çalışmaya konu olan “gaybet” ve “huzûr” kavramlarının farklı yönleriyle ele alınması önem arz etmektedir.

Tasavvuf literatüründe, ıstılahlar, makâmlar ve hâller genellikle belirli bir tasnife tabi tutulmuş ve ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Tasavvuf anlayışında “makâm,” kişinin Allah’ın emirlerine uyma, sevgi ve muhabbet besleme, mücâhede, uzlet ve riyazet gibi hususlarda Allah katındaki manevî konumunu ifade etmektedir. “hâl” ise, kulun kalbinde tezahür eden ilahî lütuf olarak tanımlanır. Bu kavramlar, tasavvufi yolculukta bireyin ruhanî gelişimini ve Allah’a yakınlık derecesini anlamada temel birer referans noktası oluşturur.

Tasavvufta, dinî his ve heyecanlar anlamına gelen hâl, kalbe gelen neşe, hüzn, sıkılma, korku ve ümit gibi duyguları ifade etmektedir. Hâller, amellerin bir sonucu ve mirası olarak kabul edilir ve yalnızca salih amellerle elde edilebilir. Salih amellerin bu hâller üzerinde etkili olabilmesi, Kur’an ve Sünnet bilgisi doğrultusunda ki bir yaşamı yaşamakla mümkün olmaktadır. Hâl, aynı zamanda kula bahşedilen ilahî lütuflar ve hediyeler olarak görülmektedir. Ancak kalpte meydana gelen duyguların ilahî mi yoksa şeytanî mi olduğunu belirlemek için öncelikle Kur’an ve Sünnete başvurmak gerekmektedir.

Tasavvuf kaynaklarında, hâllere ve makâmlara ilişkin farklı özellikler ve ayırt edici unsurlar belirtilmektedir. Bu unsurlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Makâmlar çalışma ve çaba ile elde edilirken, hâller tamamen Allah’ın bir lütfu olarak kabul edilir.
- 2- Makâmlar, kalıcı ve sürekli, bu nedenle bir kişi bir makâmda sabit kalabilir. Hâller ise geçici ve değişken olup, kişiye anlık olarak zuhur eder ve zamanla farklılaşabilir.
- 3- Hâl sahibi, yaşadığı hâl içerisinde yükselirken, makâm sahibi bulunduğu makâmda temkinli bir şekilde sabırla ilerler.
- 4- Seyr-u sülûkte makâmların belirli bir sıralaması söz konusu iken, hâller için böyle bir sıralamanın yapılması zordur, çünkü her bir hâl farklı bir durum ve tecrübe olarak ortaya çıkar..

Tasavvuf yolunda ilerleyen müridin tecrübe ettiği iki manevî hâl olan gaybet ve huzûr, tasavvufi eserlerde “hâl” başlığı altında incelenmektedir. gaybet, insanın kalbinin, ruhunun ve zihninin Allah’ın huzûrunda tam anlamıyla varlık bulduğu bir durumdur. Gizlenmek, saklanmak, duyu organlarından gizlenmek, insan ilminin dışında kalmak, kendinden geçmek, kendini kaybetmek, kalbin; maddi âlemle ilgisini kesmek, keşfin nurunun gücüyle ilmin ve âdetin yok olması anlamlarına gelen gaybet, ortaya çıkmak, gelmek, huzûrda bulunmak ve hazır olmak anlamındaki huzûr ile beraber zikredilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle gaybet, daha sonra huzûr kavramını inceleyeceğiz. Gaybet kavramının lügat ve ıstılah manalarını verdikten sonra mutasavvıfların gaybeti temellendirdiği ayet ve hadisleri ele alacağız. Daha sonra, Sûfî düşünürlerin gaybet kavramına ilişkin geliştirdikleri temel görüşler ve yorumları özet bir şekilde sunacağız. Huzûr kavramı için de aynı metodu takip edeceğiz.

Gaybet Kavramının Kur’ânî ve Hadis Referansları

Gaybet terimi, lügatte “gizlenmek, saklanmak” anlamlarına gelirken, daha derin bir anlamda ise “duyu organlarından gizlenmek, insan ilminin dışında kalmak,” “kendinden geçmek, kendini kaybetmek,” ve “kalbin maddi âlemle ilgisini kesmesi, keşfin nurunun etkisiyle ilmin ve âdetin yok olması” gibi kavramları ifade etmektedir. Tasavvuf ıstılahında ise, “sâlike ait duyuların, Allah’tan gelen feyiz ve tecellilerin etkisiyle kalbin, mâsivâdan hatta kendi benliğinden bile habersiz kalması” durumunu ifade eder. Bu hâl, bireyin kendi nefsi ve arzularının farkında olmaksızın, bilinçli bir şekilde yaşamını sürdürmesi anlamına gelir. Başka bir tanımla, gaybet, “Allah’tan inen nur ve tecellilerin kulun kalbini kuşatarak, kulun hem dış dünyaya hem de içsel hâllerine dair herhangi bir farkındalık taşımayacak derecede kendisinden geçmesidir.”

Tasavvuf düşüncesinde kavramların önemli bir yeri vardır. Sûfiler, genellikle kullandıkları kavramların çoğunda Kur’an-ı Kerim’i referans almışlardır. Ancak bu kavramlar bazen ayetlerin zahiri (açık, görünen) anlamlarına hamledilirken bazen de işari yorumlar sayesinde farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu durum, kavramların tasavvufi düşüncede daha derin ve sembolik anlamlar taşımasına yol açmıştır.

Tasavvuf geleneğinde, “Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara da’vetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofraya hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de çık karşılarna dedi, hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve hâşâ, dediler, Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir Meleki kerim” bu ayet “gaybet” hâline işaret eden önemli bir metin olarak kabul edilir.

İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve İsmâil Hakkı Bursevî’nin (ö. 1137/1725) yorumlarına göre, Hz. Yusuf’u gören kadınlar, onun güzelliği karşısında hayranlık ve şaşkınlık içinde kendilerinden geçmişlerdir. Bu durum İbn Kayyım’a göre kadınların etraflarındaki her şeyi görmezden gelerek ellerini kesmelerine kadar varmıştır. İsmâil

Hakkı Bursevi ise, bu durumu, kadınların Hz. Yusuf'u bir melek gibi görmeleri ve hayret içinde kendilerinden geçmeleri olarak ifade eder.

Tasavvuf geleneğinde, Yusuf Suresi'nin 84. ayeti "Onlardan yüz çevirdi ve: Vah! Yûsuf'a vah! dedi ve üzüntüden iki gözüne ak düştü. O artık acısını içinde saklıyordu" "gaybet hâli" ile ilişkilendirilmektedir.

Bursevî, bu ayeti "gaybt hâli" ile ilişkilendirerek, metnin anlamını açıklarken özellikle "esef" kavramına dikkat çeker. Bu kavramı şiddetli bir üzüntü ve yoğun bir hasret duygusu olarak tanımlar. Ona göre, Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'un kaybolmasından duyduğu büyük acı, onu gözlerinden mahrum bırakmıştır. Bursevi, Hz. Yakub'un yaşadığı bu derin üzüntü ve kavuşma hasretinin, gözlerini kaybetmesine ve bu sebeple "gayb hâli"ne girmesine yol açtığını ifade eder.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Hâce Abdullah el-Herevî'ye (ö. 481/1089) atfen, Hz. Ya'kûb'un (a.s.) kalbinin, Hz. Yûsuf (a.s.)'un sevgisi ve hasretiyle dolduğunu ifade eder. Bu yoğun sevgi ve bağ, Hz. Yûsuf'un (a.s.) hatırasının, Hz. Ya'kûb'un (a.s.) diğer acı verici kayıplarına, özellikle kardeşi Bünyamin'in (a.s.) ayrılığına karşı duyduğu üzüntüyü gölgelemesine neden olmuştur. Çünkü Hz. Ya'kûb'un (a.s.) kalbi, Hz. Yûsuf'un (a.s.) sevgisiyle öylesine işgal edilmiştir ki, bu sevgi, onun kalbini tamamen sarmış ve diğer tüm acılara karşı duyarsızlaştırmıştır. Bu durum, Hz. Ya'kûb'un (a.s.) yaşadığı firakın, yani ayrılığın onu derinden üzmemesine yol açmıştır. İbn Kayyım, bu özel durumun, Hz. Ya'kûb'un (a.s.) aslında gaybette olduğunu ve Hz. Yûsuf'un (a.s.) hatırasının, onun kalbini derin bir şekilde etkilemiş olduğunu belirtir.

Gaybet hâli ile ilgili olarak zikredilen bu ayetin, söz konusu kavrama dayanak noktası olmaktan ziyade, tasavvuf literatüründe ıstılah hâline gelmiş olan gaybet hâline dair verilen bir misal olarak değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Diğer taraftan, ayetin bu terim ile ilişkilendirilmesi, zahirî anlamı itibarıyla pek mümkün görünmemektedir. Bu doğrultuda, gaybet hâliyle ilgili delil olarak gösterilen bu ayeti kerimenin, mutasavvıflar tarafından tasavvufî bir perspektiften gaybet kavramıyla irtibatlı bir şekilde değerlendirildiğini ifade etmek daha doğru olacaktır.

Sûfilerin "gaybet hâli" ile ilişkilendirdiği başka bir ayette Âl-i İmran suresinin 136. ayetidir. Bu ayette Yüce Allah "İşte onların yaptıklarının karşılığı rableri tarafından bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan cennetlerdir. Onlar orada temelli kalacaklardır. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!" buyurmaktadır.

Ahmed İbn Âcîbe el-Haseni (ö. 1224/1809), el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd adlı eserinde, gaybet hâlini açıklamak için ilgili ayeti kullanır. Kalp tasfiyesinin, tefekkür, taat ve ilahi yakınlık derecesinin artmasıyla salikin kalbine nurların ineceğini belirtir. Bu nurların artmasıyla birlikte kalplerin ağıyardan yüz çevirmesiyle kulun üzerine ilahi ihsânlar ve feyizlerin akacağını ifade eder. Bu durumun, kulun kendinden geçerek gaybet hâline girmesine yol açtığını söyler.

Hz. Meryem'in, "Allah'a oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım" şeklindeki ifadesi de Sûfiler tarafından gaybet hâliyle ilişkilendirilir.

Sûfiler, gaybet hâline, Mü'minûn Suresi'nin 104. ayetini de referans gösterirler. Bu ayette Yüce Allah, "Ateş onların yüzlerini yalar, dişleri sırtıp kalır." şeklinde buyurarak, korkunun insan üzerindeki derin etkisini ve bu durumun sonuçlarını vurgulamaktadır. Ayet, kişinin ruhsal durumunun fiziksel yansımasını ve korkunun insanın yüzeydeki hâlini nasıl dönüştürdüğünü ifade etmektedir. İbn Âcîbe'nin ilgili ayet tefsiri, Rûzbihân-ı Baklî'nin görüşlerine atıfta bulunarak, ariflerin Allah'ı ve O'nun her şeyi kuşatan lütfunu müşahade ettiklerinde, tüm varlıklarıyla Allah'a bağlandıklarını ve kendilerinden geçtiklerini ifade eder. Bu ifade, tasavvufî bir bakış açısıyla, Allah'ın varlığının ve tecellisinin arifler üzerindeki etkisini ve bu etkinin sonucu olarak ortaya çıkan gaybet hâlini vurgular.

Hücvirî'ye (ö. 465/1072 [?]) göre, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), evet (buna) şahit olduk, dediler." ayeti gaybet hâlini ifade etmektedir. Zira o, ruhların elest bezminde Hakk tarafından yaratıldıklarını ve Allah ile olan misaklarından önce en üstün hâl olan gaybeti yaşadıklarını; ayrıca bu âlemde beşeri niteliklere sahip ruhların da gaybet hâline geçince tekrar o makâma yükseleceğini ifade eder.

Safiyüddîn-i Erdebîlî (650/1252)'ye göre bu ayet, "Bilin ki Allah, hakikaten kişi ile kalbi arasına girer" gaybet hâlini ifade etmektedir. Ona göre, Allah'ın kişi ile kalbi arasına girmesi, gaybet hâlinin en açık göstergesidir.

Kuşeyrî (ö. 465/1072) bu ayeti "Mademki siz onlardan ve Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaştınız, o hâlde mağaraya sığın ki, rabbiniz size rahmetini yaysın; işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın." gaybet hâli ile ilişkilendirmektedir. Ona göre, bu ayetin işârî manasında kişinin Allah'a ulaşabilmesi için ağıyardan yüz çevirmesi ve onlardan ayrılması ancak gaybet hâli ile izah edilebilir.

Ashâb-ı Kehf ile ilgili zikredilen bu ayeti, gaybet kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Zira Ashâb-ı Kehf, dünya nimetlerinden yüz çevirip sadece Allah'a yönelmişlerdi. Bu yönelişleri, Allah katında karşılıksız kalmamış ve onları uykuya dalarak muhafaza etmiştir. Bu durumu, bir tür gaybet hâli olarak anlamak mümkündür. Ashâb-ı Kehf'in

uykuya dalmaları, onların dış dünyadan ve dünyalık sıkıntılardan uzaklaştırılmaları açısından gaybetle ilişkilendirilebilecek bir durumu temsil etmektedir.

Bu ayeti, “Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutacak, her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları hâlde sarhoş gibi göreceksin; çünkü Allah’ın azabı (kıyametin dehşeti) çok çetindir!” gaybet bağlamında değerlendiren Kuşeyrî, kıyamet gününün dehşetini ifade eden bir gaybet hâli olarak yorumlamaktadır. Kuşeyrî, ayrıca ayatteki bu betimlemeyi, kıyametin dehşeti nedeniyle insanların akıl sağlığını yitirecek kadar korkuya kapıldıkları ve kendilerini kaybettikleri şeklinde açıklar.

Hücvirî, Enbiyâ Suresi’nin 83. ayetini, “Eyyub’a da (öyle bir lütfde bulunduk). Hani o, Rabbine: “Bu dert beni sarıverdi. Sen, merhametlilerin merhametlisisin” diye niyaz etmişti.” Hz. Eyyub’un (a.s.) hastalığının şiddetlenmesi ve ibadetlerini yerine getirememesi üzerine Allah’a yakarışını konu alan bir gaybet hâli olarak yorumlamaktadır. Ona göre, Hz. Eyyub (a.s.), hastalığının artmasıyla birlikte ibadetlerini yerine getirememenin verdiği sıkıntı ile Allah’a yakarmış ve içinde bulunduğu durumu O’na arz etmiştir. Ancak Hücvirî, bu yakarışın normal şartlarda peygamberlere yakışan bir hâl olmadığını, ancak peygamberlerin kendilerinden ve nefislerinden gâib oldukları (gaybet hâli) zaman böyle bir durumun ortaya çıkabileceğini ifade eder. Hz. Eyyub’un (a.s.) yakarış ve sızlanışının da böyle bir gaybet hâlinde gerçekleştiğini belirtir.

Yukarıda zikredilen ayetlerde gaybet kavramı doğrudan geçmemektedir. Ancak mutasavvıflar, yapmış oldukları tasavvufi yorumlarla bahsedilen ayetlerden bu kavramı istinbât etmişlerdir.

Tasavvuf ehli, kullandıkları kavramların bir bölümünü, Hz. Muhammed’in (sav) hadislerinden ilham alarak geliştirmişlerdir. Bu kavramlar, kimi zaman hadislerin açık anlamlarına dayandırılırken, kimi zaman da farklı yorumlar aracılığıyla daha derin anlamlar yüklenerek şekillendirilmiştir. Bu kavramlardan biri de sâlikin Allah’ın tecellileri karşısında kendinden geçmesi ve bilincini kaybetmesi olarak tarif edilen gaybettir.

Gaybet ile ilgili ele alacağımız hadisleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Eşref Ali et-Tahânevî (1863-1943), Ubâde b. Sâmî (ö. 34/654) tarafından rivâyet edilen bir hadiste, Hz. Muhammed’in (sav) vahyin nüzulü sırasında yaşadığı sıkıntıyı ve yüzündeki renk değişimini, “gaybet hâli” olarak yorumlamaktadır. Bu durumu, yoğun bir şekilde gelen gaybî vâridatlar nedeniyle insanî hislerin ve düşüncelerin belirli bir süreliğine kaybolması şeklinde açıklar ve bunu “gaybet-i mahv” olarak nitelendirir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in (sav) vahyin inişi esnasında benzer bir hâle düşer olduğunu ifade eder.

Kur’an-ı Kerim’in nüzul süreci boyunca Hz. Peygamber’imiz (sav) vahyin gelişinden etkilendiği bilinmektedir. Ancak, bu etki, vahiylerin karışmasına veya Peygamber’in kendisini kaybederek bilincini yitirmesine yol açacak bir boyutta değildir. Zira böyle bir durum, vahiylerin doğru bir şekilde idrak edilmesi, korunması ve özünün eksiksiz bir biçimde bizlere ulaştırılması açısından ciddi bir soruna yol açardı. Ayrıca, vahye muhatap olan bir Peygamber’in, diğer insanların erişebildiği türde bir gaybete girmesi doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Peygamberlerin gaybeti, onlara özgü ve farklı bir nitelik taşır. Bu doğrultuda, mevcut rivayetlerden böyle bir anlam çıkarılmasının doğru olmayacağı kanaatindeyim.

Sâbit el-Bünânî, Enes b. Mâlik’ten şu rivayeti nakletmektedir: Hz. Peygamber (sav) bir gün Hârise’ye “Nasıl sabahladın, ey Hârise?” diye sormuştur. Hârise ise, “Hakiki bir mü’min olarak, yâ Rasûlallah!” şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav), “Senin imanının hakikati nedir?” diye buyurmuştur. Hârise, “Dünyadan uzaklaştım, geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Artık rabbimin arşına bakıyor, cennetliklerin nasıl nimetlendiklerini ve cehennemliklerin nasıl bağırıp çağırdıklarını görüyor gibiyim” demiştir. Hz. Peygamber (sav) bu cevaba karşılık olarak, “Allah’ın kalbini nurlandırdığı mü’min! Marifete erdin, onun gereğini yap” buyurmuştur.

Bu hadis, “Hârise hadisi” olarak bilinir ve sûfiler tarafından, şühûd (mânevî bir bakış) ve gaybet (manevî yokluk) gibi birçok kavramı izah etmek için sıklıkla başvuru alan temel referanslardan biri olmuştur.

Kelâbâzî (ö. 380/990), söz konusu hadiste geçen Hârise’nin “dünyadan uzaklaştım” ifadesini, gaybet hâliyle ilişkilendirir. Ona göre, gaybetin bir yönü de bekâyı ve bâkî olanı temaşa ederek, fenâdan ve fânî olandan geçişi ifade eder. Bu perspektiften bakıldığında, Hârise’nin ifadesinde dünya ile ilgili tüm gereksinimlerden ve arzularından feragat ederek bir gaybet hâli içine girdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, insanın nefsinin güçlü arzusunu ve doğal ihtiyaçlarını geride bırakarak, manevi bir arınma ve yüksek bir bilinç durumuna geçişini simgeler. Bu doğrultuda, hadis-i şerifte Hârise’nin dünyaya karşı gösterdiği duruş, onun bu gaybet hâlini ve onun gerektirdiği derin manevi değişimi yansıtmaktadır.

Tahânevî, İbn Ömer’den rivayet edilen bu hadisi, Resûlullah’ın Abdullah b. Ubey b. Selûl’in vefatının ardından cenaze namazını kılmak için ayağa kalktığı, bu esnada Hz. Ömer’in de ayağa kalkarak Resûlullah’ın elbisesinden tuttuğu belirtilmektedir. Hz. Ömer, bu durumda Resûlullah’a şu şekilde seslenmiştir: “Ya Resûlullah, Rabbinin namaz kılmanı yasakladığı bir kimsenin cenaze namazını mı kılacaksınız?” Bunun üzerine Resûlullah, Hz. Ömer’e şu cevabı vermiştir: “Allah beni bu konuda serbest bıraktı.” gaybet ile ilişkilendirir. Tahânevî, Hz. Ömer’in kalbinde

Allah'a duyduğu buğzun güçlü bir şekilde belirttiğini ifade etmekte, bunun sonucunda Hz. Ömer'in Peygamberimize nasıl davranması gerektiğini bilemez bir duruma düştüğünü ve gaybi ilhamlarla kendisinden geçtiğini belirtmektedir.

Tahânevî, Hz. Osman'dan rivayet edilen bu hadisi Resûlullah vefat edince ashabından bir grup çok üzüldüler ve bir kısmı vesveseye düştüler. Onlardan biri de bendim. Bir yerde otururken Hz. Ömer yanımdan geçip selam vermiş. Ben onun ne geçtiğini ne de selamını işittim. Hz. Ömer bu durumu Hz. Ebubekir'e şikâyet etti. Daha sonra ikisi gelip bana selam verdiler. Hz. Ebubekir şöyle dedi: Kardeşin Ömer'in selamını niçin almadın? Ben ise: Böyle bir şey yapmadım dedim. Hz. Ömer Allah'a yemin olsun ki yaptın. Ey! Umeyye oğulları bu sizin huyunuz olmuş dedi. Ben de Allah'a yemin olsun ki ne senin geçtiğini nede selam verdiğini hissettim. Bunun üzerine Hz. Ebubekir Osman doğru söylüyor. Bir üzüntü seni bundan alıkoymuş. Bende Bu işten nasıl kurtulacağımızı (Hilâfet meselesini nasıl çözeceğimizi) kendisine sormadan Allah, Rasûlünü vefat ettirdi." Gaybet ile ilişkilendirir. O, bu hadiste zikredilen dini düşüncenin Hz. Osman'da güçlü şekilde varid olmasıyla onu çevresindeki şeylerden habersiz bıraktığını ve onun "gaybet-i mahv" hâlini yaşamasına sebep olduğunu ifade eder.

Gaybet ile ilişkilendirilen başka bir hadis ise, Zeyd b. Sâbit'ten rivâyet edilen "Ben Rasûlullah'ın yanında bulunuyordum ve birden kendisini sekîne kapladı" hadisidir. Bu hadis metninde geçen "sekîne" kelimesi hadis mütehasısları tarafından vahyin nüzûlü esnasında Hz. Peygamber'in içine girdiği sükûn ve gaybet hâli olarak yorumlanmıştır.

Hadiste geçen sekîne kavramının zahiri manası ile gaybet hâli arasında doğrudan bir ilişki kurmak pek mümkün değildir. Bu nedenle, hadis ulemasının bu konuda işari bir değerlendirme yaparak böyle bir kanata vardığını söylemek daha doğru olacaktır.

Gaybet kavramı, hadislerde doğrudan geçmemekle birlikte, müfessirler ve mutasavvıflar tarafından yapılan yorumlarla bu konuya işaret edilmiştir. Özellikle işârî tefsir methodologyla hadisleri yorumlayanlar, gaybet konusuna dolaylı olarak değinmişlerdir.

Tasavvufta Gaybet

Tasavvuf ilminde gaybet, sâlikin vâridat ve ilhamlar doğrultusunda kendinden geçerek dış dünya ile olan bağı kaybetmesi hâlini ifade eder. Gaybet hâlini yaşayan sâlike gayb denilir. Başka bir deyişle gaybet, duyguların kalbe gelen vârit ile meşgul olması sebebiyle hâlk ile ilgili hâllere ait bilgilerin ve şuurun kalpte kaybolması hâlidir. Yan metafizik âlemlerle uğraşan duyu organlarının şuhudi âleme ait hassasiyet ve şuuru kaybetmektir.

Huzûr kavramı ile beraber kullanılan gaybet, sûfiler tarafından farklı şekillerde açıklanmış ve çeşitli bakış açılarıyla ele alınmıştır. Metafizik âlemlerle ilgilenen sûfiler, gaybeti, duyu organlarının şuhudi âleme ait hassasiyet ve şuuru kaybetmesi olarak tanımlamışlardır. Bu doğrultuda Kuşeyrî, gaybetin nihai noktasını gaşyet olarak nitelendirirken, gaybet ve diğer tasavvuf terimleri arasındaki yakınlıklar ve farklılıklar üzerinde de durmuştur. Ona göre, heybetin gerçek anlamı gaybettir; yani, heybet sahibi her sâlik gaybet hâlinde bulunur. Gaybetin süresi, heybetle doğrudan ilişkilidir; gaybet hâli sona erdiğinde ise sahv hâli başlar. Ayrıca, sekr hâli gaybetten daha kuvvetli olabileceği gibi, bunun tersi de mümkündür. Sâlik, hâltan gaybet ettiği ölçüde, Hak ile olan huzûru da mükemmelleşir. Sonuç olarak, gaybet ve sekr, Hak ile huzûru ifade ederken, temkin ve sahv hâli, halk ile huzûru temsil eder.

Kelâbâzî'ye göre, kulun Allah'a ve baki olan nimetlere yönelerek dünya ve onun geçici nimetlerinden gâib olması, bir tür gaybet hâlidir. Bu hâlde, kulun duyuları işlevsiz olur, ancak kalbi ve zihni tamamen Allah'a odaklanır. Bu durum, kulun dünya ile olan bağı koparması ve manevî bir hâl yaşamasıdır. Gaib bakar, fakat göremez, sesleri işitir fakat ne söylendiğini işitemez.

Hücvîrî (ö. 465/1072 [?]), gaybeti, Hakk'tan başka her şeyden tümüyle alâkayı kesmek olarak tanımlamaktadır. Sûfilerin manevi hâllerine dair yaptığı tespitlerde, gaybet hâlini yaşayan bazı sûfilerin namaz kılarken huzûr hâline geçtiğini, diğer bazı sûfilerin ise huzûr hâlindeyken namazda gaybet hâlini yaşadıklarını ifade etmektedir. Ancak Hücvîrî, namaz ve söz konusu manevi hâller arasında doğrudan bir paralellik kurulmasını uygun görmemektedir. Bu doğrultuda, namaz ile gaybet hâlini birbirine koşut bir şekilde değerlendirmektense, her iki hâlin de farklı manevi boyutlar içerdiğini ve her birinin kendine özgü bir anlam taşıdığını vurgulamaktadır.

Hâce Abdullah Herevî (ö. 481/1089), Yusuf Suresi'nin 84. ayetindeki "Yâkûb onlardan yüz çevirdi ve vah Yûsuf'a vâh" ifadesini referans alarak gaybet kavramını üç aşamada açıklar. Bu aşamalar şu şekilde özetlenebilir: Birinci aşama, müridin saf ve temiz bir niyetle gerçeklere ulaşabilmesi için, başta kalbi, bedeni ve duygusal yapısı üzerinde etkili olan engellerin ve alışkanlıkların tesirinden kurtulması olarak tanımlanır. Bu süreç, müridin içsel temizliğini ve ruhsal arınmasını gerektirir.

İkinci aşama, sâlikin ilmî bilgilerin sınırlarından, ruhsal hastalıkların ve bireyi tembelliğe sürükleyen kolaycılıklardan kaçınmasıdır. Başka bir ifadeyle, müridin ilmî hükümlerin gerekliliklerinden ve ilmin aynı zamanda içinde barındırdığı hâl durumlarının etkisinden çıkıp, daha derin bir farkındalığa ulaşması beklenir. Burada ilmin ve hâlin birleşimi, müridin bu iki düzlemdeki geçişini ifade eder.

Üçüncü aşama ise, ârifin manevî hâllerin ve bunlara dair işaretlerin farkına varamaması, bu işaretlerin de ârifi temaşa edememesidir. Bu durumda, ârifin âfâkî ve enfûsî dünyasında ona rehberlik eden manevî delillerin fark edilmesi ve nihayetinde bu delillerden uzaklaşarak kaybolması söz konusudur. Ârif, artık bu işaretlere dayanmadan kendi içsel farkındalığını ve deneyimini derinleştirir.

İranlı ünlü sûfî Rûzbihân-ı Baklî (ö. 606/1209), gaybet kavramını akıl, kalp, ruh, nefis ve sır mefhumları üzerinden özgün bir şekilde ele almıştır. Onun gaybet anlayışı, sûfî düşüncesinin derinlemesine bir analizini sunmaktadır.

Baklî'ye göre kalbin gaybeti, kişinin hâltan Hakkın Rü'yetine yönelmesidir. Bu ifade, kalbin dünyevi meşgalelerden arınarak ilahi tecelliye yönelmesini ifade eder.

Aklın gaybeti, kişinin aklını şevahidden şahide yönlendirmesidir. Bu, aklın maddi dünyanın ötesine geçerek hakikate nüfuz etmesini anlatır.

Nefsin gaybeti, kişinin kendi nefsinin istek ve arzularına diz çöktürmesidir. Bu, nefsin terbiye edilmesi ve kontrol altına alınması anlamına gelir.

Ruhun gaybeti, kişinin kendi ruhunu Hakk ile Hakk'a götürmesidir. Bu, ruhun ilahi aşka yönelerek kemale ermesini ifade eder.

Sırrın gaybeti ise rü'yetullah'ın kişi tarafından bilinmesiyle kişinin kідeme varması olarak tanımlanır. Bu, ilahi bilginin idrak edilmesiyle kişinin manevi olarak yükselmesini anlatır.

Baklî'ye göre, ârif, ilahi sırlara riayet edip kalbini kötü düşüncelerden arındırdıktan sonra, kalbi artık ıstırap çekmekten kurtulup ünsiyet ve saflığın meskeni hâline gelir. Bu makâma erişen ârif, gaybet ehli olarak kabul edilir. Hakk Teâla, onu huzûr ve gaybete ehil gördükten sonra kendi esrarını kalbine açar. Artık Allah katındakileri Allah ile görmeye başlar. Çünkü o, Hakk'tan razı, Hakk da ondan razıdır.

Baklî, kişinin fetret (Hakk'tan uzaklık) durumunda kalbinin katılaştığını, ancak gayb hâlinde ise sebat bulunduğunu belirtir. Bu durumun gerçekleşebilmesi için, kulun zikre devam etmesi ve sürekli bir hüznün hâli içinde olması gerektiğini ifade eder. Baklî, kulun bu makâma ulaşmasıyla birlikte, muhabbet, aşk ve marifet nurlarının peş peşe geleceğini vurgular. Bu durumda kul, gaybette huzûr ve sırrı kemal derecesinde bir müşahede yaşadığı için, huzûr, gaybete dönüşür. Artık, kul, ezel ve ebed denizindeki mücevherleri topladıktan sonra, salıkların makâmalarını cazip bulmayarak Hz. Ebu Bekir Sıddık'ın makâmına ulaşacağını ifade eder.

İbn Arabî'ye (ö. 638/1240) göre gaybet, manevi bir hâldir ve bir tür ilahi hikmeti kavrayabilmek için dünyadan veya dünyevi düşüncelerden geçici bir uzaklaşmayı ifade eder. Gaybet, Allah'a daha yakın bir hissiyat ve bilinç düzeyine ulaşmak için dünya ve maddi varlıkların ötesine geçişi simgeler. Gaybet aynı zamanda gerçeklikten soyutlanma, dışsal dünyadan uzaklaşma ve kendi içsel yolculuğunda Allah'ı arama hâlidir. Bir nevi dış dünyanın "görünüşlerinden" sıyrılarak ilahi gerçekliğe açılma sürecidir.

Gaybeti, kalbin, hâlkın işlerinden ve onların etkilerinden bağımsız bir hâl içinde olması olarak gören İbnü'l-Arabî'ye göre, Allah ehli olan kimselerin gaybeti, yalnızca Hakk'a yakınlık derecelerine sahip olanların deneyimleyebileceği bir durumdur ve bu hâl farklı seviyelerde tecelli eder.

Birinci seviyedeki gaybet, "Hak ile Hakk'tandır" şeklinde ifade edilir. Burada, Allah'a gerçek anlamda ulaşmış olan kişi, Allah'ın kendisine bahsettiği nûr, feyiz ve tecelliler aracılığıyla, O'nun farklı sanatlarını, esmalarını ve nakışlarını doğrudan tecrübe eder. Bu durum, kişinin, ilahî tecellilerin etkisiyle dış dünyadan tam anlamıyla soyutlanıp sadece Allah'ın varlığına odaklanmasıdır.

İkinci seviyedeki gaybet ise, "Hak nedeniyle mahlûkattan gaybet" olarak tanımlanır. Hakk'a vâsıl olan kimse, yaratılmış olan her türlü varlıktan habersiz hâle gelir ve yalnızca Allah ile meşgul olur. Bu hâl, dışsal gerçeklikten tam bir kopuşu ve yalnızca ilahî birliğe yönelik bir içsel yönelişi ifade eder.

Gaybet üzerine görüş bildiren sûfîlerden biri de Necmeddîn-i Kübrâ'dır (ö. 618/1221). O, gaybeti, bireyin kendisini kaybetmesi olarak tanımlar. Ayrıca, kişinin gaybete girmesiyle birlikte ruhsal bir yolculuğa çıktığını, bu yolculuk sırasında melekût âleminin sırlarını ve ceberût âleminin garipliklerini gözlemlediğini belirtir. Necmeddîn-i Kübrâ, kişinin içsel saflığının artması neticesinde Allah'ın sonsuz nimetlerinin ona görünmeye başladığını ifade eder. Son olarak, bu süreçlerin en yüksek mertebesi olarak, Allah'ın safasını seyretme aşamasına ulaşmanın seyr u sülûkun nihai aşaması olduğunu vurgular.

Gaybeti, insanın kalbinin ve ruhunun hakikate, Allah'a yönelmesi için bir fırsat olarak gören Mevlâna, insanın Allah ile buluşma arayışında mâsivâdan ve kendi benliğinden uzaklaşmasıyla mümkün olduğunu söyler. Böyle bir gaybet sadece dış dünyadan değil, insanın içsel ve manevî boyutundan da bir kopuşu ifade eder. "Benliğini kaybet, gerçek seni bulursun" şeklindeki ifadeleri, gaybetin aslında bir kayboluş değil, gerçeğe doğru bir dönüş olduğuna işaret eder. Bu kayboluş, insanın gerçek varlıkla tanışması için gerekli bir evredir.

Gaybet, çeşitli sebeplerle meydana gelebilen bir durumdur. Bu duruma, zikir ve tefekkür gibi manevi pratiklerin neticesinde ortaya çıkan derin hisler ve müşahedeler yol açabileceği gibi, aynı zamanda Allah'ın rahmetine veya gazabına dair işaretler, cennet ve cehennem gibi ahlaki boyutları hatırlatan bir ses, tavır veya davranış da kişiyi gaybet hâline sokabilir. Tasavvuf literatüründe, demircinin ocağında kor hâline gelmiş bir demiri gördüğünde cehennemi hatırlayarak kendinden geçen sûfilerin varlığına da değinilmektedir. Bu durum, gaybetin farklı şekillerde vuku bulabileceğini ve bunun tasavvufi bir deneyim olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Huzûr hâli ile beraber kullanılan gaybet hâli, Ebû Hamza el-Bağdâdî (ö. 289/902), Semnûn Muhib (ö. 310/922), Hâllâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946), Bûndâr b. Hüseyin (ö. 353/964) ve İbn Atâ (ö. 709/1309) gibi önemli sûfî şahsiyetler tarafından huzûr hâline tercih edilmiştir. Söz konusu sûfilere göre, gaybet hâli, insanın yaratılış süreciyle ve elest bezmi arasındaki ilahi bağlantıyı anlamada kilit bir rol oynamaktadır. Gaybet, bir bakıma insan ruhunun ezeldaki ilahi hakikatle olan doğrudan ilişkisini yansıtırken, huzûr hâli, bu ilahi hakikate dair bilinçli farkındalık ve huzûr durumunun zirve noktasıdır. Bu doğrultuda, huzûr hâlinin mükemmelliği, ancak gaybet hâlindeki derinlik ve gizem ile karşılaştırıldığında tam anlamıyla takdir edilebilir. Rûzbihân-ı Baklî'nin, "Ruhun ezeldaki gaybet hâlidir" şeklindeki ifadesi, bu anlayışın en çarpıcı örneklerinden biridir ve elest bezmiyle olan metafiziksel yakınlığı vurgular. Dolayısıyla, bu sûfilerin gaybet ve huzûr arasındaki tercihleri, insanın ezeli benliğiyle ilahi hakikat arasındaki mistik ilişkiyi keşfetme ve anlamlandırma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Kur'an ve Sünnette Huzûr

Huzûr: lügatte, "ortaya çıkmak, gelmek, huzûrda bulunmak, hazır olmak kendine gelme, maddî âlemde hazır olma ve kendinden geçerek Hakk'ın huzûrunda çıkma hâli manalarına gelmektedir.

Terim olarak huzûr, kulun Allah'ı gözleriyle açıkça görememesi, fakat sahip olduğu hakikî îman ve kalb saflığı nedeniyle kalben Hakk ile beraber olması hâlidir. Başka bir tanıma göre huzûr; "kulun kalbi ile gaybete girmesi neticesinde kalbinin Hakk ile huzûra kavuşması hâlidir."

Sûfiler, huzûr hâlini iki ana başlık altında ele alır: "Hakk ile huzûr" ve "hâlk ile huzûr". Her iki hâl de kulun manevi durumunu farklı açılardan tanımlar.

Hakk ile huzûr, kulun kalbinde Allah'ın zikrinin yoğun bir şekilde etkili olması ve bu etkinin, kulun hâltan (insanlardan ve dünyasal ilgilerden) uzaklaşmasına yol açmasıyla ortaya çıkar. Bu durumda, kul zaman zaman Allah'ın huzûrunda bulunur ve O'nun yanında hazır olma hâli deneyimlenir. Hakk ile huzûr, hâltan gaybet ile yakından ilişkilidir. Kul, hâltan tamamen gâib olduğunda, Allah ile olan huzûru da o nisbette derinleşir ve mükemmelleşir. Bu durum, kulun Hakk ile olan huzûr ve müşâhede neticesinde, mâsivâdan bağımsız bir şekilde sadece Hakk'ı gözlemlemesi hâlidir. Dolayısıyla, Hakk ile huzûr, bir nevi tüm maddi ve manevi duyuların Hakk'tan başka hiçbir şey görmemesi ve O'na yoğunlaşması durumudur.

Hâlk ile huzûr ise, kulun kendi nefsinin ve hâlkın (toplumun, diğer insanların) hâllerinin farkına varması ve bu farkındalıkla şuur ve his hâline dönmesiyle şekillenir. Bu hâl, gaybet hâlinin son bulması ve kulun hâlk ile birlikte varlık içinde olmasına işaret eder. Hâlk ile huzûr, kulun dış dünyaya duyduğu dikkat ve farkındalık ile Allah'tan bağımsız bir şekilde toplumsal hayatla olan ilişkisini yeniden şekillendirdiği bir durumdur. Burada, kulun hem Allah'a yönelmiş olması hem de hâlkla irtibatını sürdürmesi söz konusudur.

Tasavvuf geleneğinde "huzûr" kavramı, sıklıkla Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin işari yorumlarıyla zenginleştirilmiştir. Mutasavvıflar, bu kavramı bazen ayetlerin zahiri anlamlarına, bazen de işari yorumlarına dayanarak çeşitli boyutlarda ele almışlardır. Bu doğrultuda, "huzûr" kavramının tefsirlerde hangi ayetler çerçevesinde incelendiğini ve bu ayetlerin kavramın farklı yönlerine nasıl ışık tuttuğunu incelemek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Huzûr konusuyla ilgili ele alacağımız ayetlerden bazıları şunlardır:

Mutasavvıflar, Kâf Suresinin 37. ayetini "Şüphesiz ki bunda, kalbi olan veya hazır bulunup kulak veren kimse için bir öğüt vardır" huzûr kapsamında yorumlamışlardır. İbn Acîbe, "Bahrü'l-Medîd" adlı eserinde, büyük velî Şiblî'ye atfedilen bir yoruma göre, söz konusu ayetin, her an Hakk ile birlikte hazır ve huzûr hâlinde bulunan, O'ndan hiçbir zaman gaflete düşmeyen kimseler için bir nasihat ve uyarı anlamı taşıdığını ifade etmektedir.

İbn Acîbe, Ra'd Suresi'nin 28. ayetinde "Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler ancak Allah'ı anmakla huzûr bulur." geçen kalp huzûrunu iki aşamada ele alır:

İlk aşama, iman ile Huzûr: İbn Acîbe'ye göre, kalbin huzûra kavuşmasının ilk adımı, imandır. Kişi, Allah'a kesin bir şekilde iman ettiğinde, kalbi sükûnete erer. Bu, imanın kalbe sağladığı ilk huzûr hâlidir.

İkinci aşama ise, kulun kalbinin Hakk'ın tecellilerini temaşa etmesiyle gerçekleşir. Bu, daha derin bir huzûr hâlidir ve imanın ötesinde, Allah'ın varlığının ve tecellilerinin kalpte hissedilmesiyle elde edilir.

Rûzbihân-ı Bâklî, ilgili ayette geçen kalbin huzûrunu iki temel esasta ele alarak incelemektedir. Ona göre, kalpteki imanın yalnızca inanç düzeyinde olması durumunda, kalbin huzûr bulması zikir ile mümkündür. Ancak, eğer kalpteki iman tecrübî ve müşâhedeye dayalı ise, kalplerin huzûru ancak Hakk'ın ve O'nun zatına ait esrarın keşfiyle mümkün olacaktır.

Bu yaklaşım, imanın farklı boyutlarına ve kalbin bu boyutlara göre nasıl huzûr bulabileceğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Bâklî'nin görüşü, imanın sadece kuru bir inançtan ibaret olmadığını, aynı zamanda derûnî bir tecrübe ve keşif süreci olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, zikir ve tefekkür gibi manevi pratikler, kalbin huzûr ve sükûnetini korumak için önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayette, gönüllerin içsel acı ve sancılarının Allah'ın zikriyle yok olduğunu ve kalplerin Allah'a yönelerek sükûna erdiğini, dolayısıyla huzûra kavuştuklarını ifade etmektedir.

Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât adlı eserinde ilgili ayeti huzûr kavramı çerçevesinde ele alır. Ona göre, Allah'ı zikretmek bazıları için kalplerinin huzûr bulmasına vesile olurken, bazıları için ise Yüce Mevla'nın zikriyle kalpler huzûra erer. Bu durum, Allah'ın kullarına olan lütfunun bir yansımasıdır ve Allah'ın kullarını zikretmesi ve onların kalplerinde huzûr yaratması şeklinde tecelli eder. Başka bir deyişle insanların bir kısmının Allah'ın kendilerini andığını hatırladıklarında kalplerinin yumuşadığını, ruhlarının sevindiğini ve mana dehlizlerinin huzûra erdiğini söyler.

Sûfilerin huzûr kavramıyla ilişkilendirdikleri ayetlerden biri de Fatiha suresinin 5. ayetidir. "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz" Kâdı Beydâvî, ayeti Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl adlı eserinde gaybet ve huzûr kavramları bağlamında ele alarak değerlendirir. Ona göre Allah, gerçek hamde sahip olanın kendisi olduğunu belirttikten sonra, kendisini diğer varlıklardan ayıracak sıfatlarla tavsif ederek, diğer varlıklar tarafından bir dereceye kadar bilinmesini sağlar. Bu sayede diğer varlıkların kendi dilleriyle nasıl ibadet edeceklerini ve nasıl istekte bulunacaklarını öğretir.

Beydâvî, bu şekildeki bir hitapla, kişinin Allah'ı tanımada bürhan makâmından ayan makâmına yükseldiğini, gaybetten şuhûda geçtiğini, tasarruflarıyla ilmen bilinen zatın (Allah'ın) kul tarafından gözle görülür hâle geldiğini, aklen bilinen zatın (Allah'ın) ise temaşa edilebilir olduğunu ifade eder.

Gaybet ve huzûr hâlleri ile ilgili olarak yapılan yorumlarda, bu kavramların bahsedilen ayetle doğrudan ilişkilendirilmesi zahirî anlamda pek mümkün görünmemektedir. Ancak, Kâdı Beydâvî'nin söz konusu ayeti tasavvufî bir bakış açısıyla gaybet ve huzûr kavramlarıyla ilişkilendirdiğini ifade etmek, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Klasik tasavvuf kaynakları ve işârî tefsirler üzerine yaptığımız incelemeler sonucunda, huzûr kavramı çerçevesinde değerlendirilen üç ayet tespit edilmiştir. Bu ayetlerde doğrudan huzûr kelimesi geçmemekle birlikte, müfessirler, işari yorumlarla bu kavramı ayetlerden istinbât etmişlerdir.

Huzûr kavramına hadislerden bakıldığında ilk olarak Resûlullah'ın (s.a.v) kâtiplerinden Hanzala b. Rebî el-Üseyd (r.a), şu olayı aktarmaktadır: Bir gün Hz. Ebû Bekir (r.a) ile karşılaştı. Ebû Bekir, ona "Nasılslın?" diye sordu. Hanzala, "Hanzala münafık oldu," şeklinde bir yanıt verdi. Bu yanıt karşısında şaşırان Hz. Ebû Bekir, "Subhanallah, sen neler söylüyorsun?" diye tepki verdi. Hanzala, durumunu açıklayarak şöyle dedi: "Peygamber (s.a.v) huzûrundayken, bize cennet ve cehennemden söz edilir ve o an, sanki bu nimetleri veya azapları gözlerimizle görür gibi oluruz. Ancak, evlerimize ve çocuklarımıza döndüğümüzde, çoğu zaman bu duyguları unuturuz." Hz. Ebû Bekir (r.a) da Hanzala'ya katılarak, "Allah'a yemin olsun ki ben de aynı duyguyu hissediyorum," dedi. Bunun üzerine birlikte Peygamber (s.a.v)'in yanına gidip durumu arz ettiler. Resûlullah (s.a.v), onlara şu cevabı verdi: "Nefsimi kudret elinde tutan Zat-ı Zülcelâl'e yemin olsun ki, eğer siz, huzûrunda yaşadığınız bu hâleti dışarıda da sürdürebilir ve cennet ile cehennemi hatırlamayı devam ettirebilerseniz, muhakkak melekler, sizinle yataklarınızda ve yollarda musâfaha ederdi. Ancak, ey Hanzala, bazen öyle bazen böyle olması doğaldır, bu münafıklık değildir," dedi ve bu son cümlesini üç kez tekrarladı. Bu hadis, insanın ruh hâlindeki iniş çıkışların doğal olduğunu vurgulamakta, huzûrda geçirilen anların etkisinin dış dünyada sürdürülemeyebileceğine dair bir anlayışı ortaya koymaktadır.

Eşref Ali Tahânevî, Hz. Hanzala'nın Hz. Peygamber'in yanında cennet ve cehennemin hatırlanmasıyla ilgili olarak, "Sanki onları gözü açık bir şekilde görüyoruz" şeklindeki ifadeyi müşâhede bağlamında değerlendirir. Müşâhede kavramının, huzûr terimiyle yakın bir anlam taşıdığı ve bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı göz önüne alındığında, kanaatimizce Tahânevî'nin bu değerlendirmesi yerinde ve doğru bir yaklaşımdır.

Müşâhede hâli ile ilgili olarak zikredilen bu hadisin, doğrudan huzûr hâline kaynaklık etmekten ziyade, tasavvufta terimleşmiş olan huzûr kavramına dolaylı bir örnek teşkil ettiği düşünülmelidir. Diğer bir ifadeyle, hadisin bu kavramla ilişkilendirilmesi, zahirî anlamı itibarıyla doğrudan mümkün değildir. Bu doğrultuda, kanaatimizce, müşâhede hâliyle ilgili dayanak olarak sunulan bu hadis, Tahânevî tarafından tasavvufî bir bakış açısıyla, huzûr kavramıyla ilişkilendirilmiş ve böylece farklı bir anlam derinliği kazanmıştır.

Tasavvufta Huzûr

Tasavvuf ilminde, gaybet ile huzûr arasındaki ilişki, birbirini takip eden ve birbirini tamamlayan iki farklı hâl olarak tanımlanır. Gaybet hâli, kişinin dünyasal algılarından ve dikkatinden uzaklaştığı, manevî bir varlık durumuna girdiği bir süreçtir. Bu hâl, gayb ile ilgili bir derinlik kazanımını ifade eder. Gaybet hâlinde sonra ise huzûr hâli başlar; bu, kişinin manevi uyanıklığa erdiği, dış dünyadan ve dünyevî düşüncelerden sıyrıldığı bir durumdur. Bu dönemde, kişi hâzır yani mevcut hâlde olur ve manevi gerçeklikleri doğrudan idrak edebilir. Gaybet hâlini yaşayan kişiye “gâib”, huzûr hâlindekine ise “hâzır” denir. Bu iki hâl, birbirini takip eden ve birbirini tamamlayan önemli aşamalardır.

Kuşeyrî, huzûr hâlini, kulun hâltkân uzaklaşarak yalnızca Hakk’la hazır olma durumu olarak tanımlar. Ona göre, Hakk’ın zikrinin kulun kalbini kaplaması, kulun Allah’ın huzûruna çıkması anlamına gelir. Kulun hâltkân gaybeti, huzûr hâlinin mükemmelliğiyle doğru orantılıdır. Eğer kul hâltkân tamamen kaybolmuşsa, huzûr hâli de gaybet hâliyle örtüşür ve bu durumda huzûr, en yüksek derecesine ulaşır. “Falan hazırdır” ifadesi, kulun kalbiyle Rabbi’nin huzûrunda olduğu, O’ndan gaflet etmediği anlamına gelir. Kulun hâltkân gaybeti, Allah’ın huzûrunda olduğunu ifade ederken, Hakk’tan gaybeti ise hâlkın huzûrunda olduğunu gösterir.

Sûfiler, insanın gaybet (huzûr) yoluyla gerçek huzûra ermesinin önündeki en büyük engelin, bireyin kendi benliği olduğunu vurgulamışlardır. Onlar, bu engelden kurtulmanın; ihlas, mücâhede ve zikir gibi manevi erdemler ve uygulamalarla mümkün olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu doğrultuda, insanın söz konusu erdemler aracılığıyla nefsini tezkiye etmesi, başta kalp olmak üzere tüm latifelerinin ilahi tecellilere layık hâle gelmesini sağlar. Hucvirî, huzûru, kalbin kesin ve doğru bilgiyle huzûr bulması olarak tanımlar ve aynı zamanda huzûr hâlini bir tür kendinden geçme (gaybet) ve kendine gelme (huzûr) durumu olarak açıklar. Ona göre, birey, nefsinden ve hâltkân gayip olduğu zaman Hakk ile huzûr içinde olur; Hakk’tan gayip olan ise, nefsinin ve hâlkın huzûrunda bulunur. huzûr hâlinde olan bir insan, herhangi bir eşyaya karşı irade ve isteğe sahip olmayacak kadar temiz bir kalbe sahip olmalıdır. Ayrıca, dünya ve âhiret düşüncelerinden uzak, saf bir kalp taşıması gerekmektedir.

Huzûr ve gaybet kavramları birbirinin zıddıdır. Nefsinden gayip olan bir kişi, Hakk’ın huzûrundadır; Hakk’ın huzûrunda olan ise, kendinden geçmiş durumdadır. Gaybet, huzûrun başlangıcı, huzûr ise gaybetin sonudur. Diğer bir deyişle, gaybet dışsal bir olgu, huzûr ise içsel bir durumdur. Gaybet, huzûrun özü olarak kabul edilirken, huzûr da gaybetin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Hucvirî’ye göre huzûr iki şekilde olur:

Birincisi Huzûr-u Hakk: Bir kulun ya da velinin kendinden geçerek İlâhi huzûrda kendisini bulmasıdır. Bu, bir anlamda kişinin ilâhi varlıkla doğrudan temasa geçmesi, kendisini O’nda kaybetmesi anlamına gelir.

İkincisi Huzûr-u kalb: Bir kulun gönlünde ve iç dünyasında Allah’a ait tecellileri gözlemlemesi, dış dünyadan tamamen alakasını keserek kalbinde huzûra ermesidir. Huzûr-u kalbde, kişi dış dünyadan ve cismani varlığından habersiz hâle gelir, çevresiyle ilgisini keser ve sadece içsel huzûru yaşar.

Hucvirî’nin huzûr anlayışı, insanın manevi tekâmül yolculuğunda önemli bir aşamayı ifade eder. Bu anlayışa göre, huzûr, içsel bir arınma ve tekâmül sürecidir. İnsan, önce nefsinden ve dünyadan gâib olur, sonra Hakk ile huzûra erer. Bu süreçte, içsel huzûr, kalpteki safiyet ve ilâhi tecellilerin farkındalığı, kişinin kendini aşarak yüksek bir manevi olgunluğa ulaşmasını sağlar.

Huzûr hâlini, kişinin gaybeti yaşadktan sonra Allah’ın çeşitli nurlarına ulaşması şeklinde tanımlayan Baklî, huzûrun şuhûda yakın olduğuna da dikkat çeker. Huzûr hâlinin derecelerini açıklarken, azalarıyla hazır olana feraset ehli, kalbiyle hazır olana ilham ehli, aklıyla hazır olana tefekkür ehli, ruhuyla hazır olana keşf ehli ve sır ile hazır olana müşâhede ehli olarak tanımlar. Bu hâllerin meydana gelmesi için ise, kulun nefsini disipline etmesi ve mâsivâyı terk etmesi gerektiğini ifade eder.

Huzûru, insanın Allah’la olan bağı en derin şekilde hissetmesi, içsel bir barışa ve sükûnete ulaşması durumu olarak ifade eden Mevlâna, huzûrun insanın kalbinin, ruhunun Allah’a yönelmesiyle ortaya çıktığını söyler. Bunu da kulun, nefsin arzularından bağımsızlaşması ve Allah’a olan teslimiyetle ilişkilendirir. Huzûru sadece bir psikolojik durum olarak değil, insanın ilâhi gerçeklikle birleşmesinin bir sonucu olarak tanımlar. “Her şeyin huzûru, Allah’a olan teslimiyetin sonucudur” diyen Mevlâna, huzûrun insanın içsel barışa ulaşmasıyla doğru orantılı olduğunu belirtir. İnsanın, Allah’la huzûr içinde olabilmesi için önce nefsini ve dünyevî hırslarını terketmesi gerektiğini vurgular.

Sûfiler arasında, gaybet ve huzûr kavramlarının birbirine göre durumu farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Hucvirî’nin aktardığına göre, tasavvuf anlayışını gaybet ve huzûr esasına dayandıran İbn Hafif (ö. 371/982) başta olmak üzere, Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260/874), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Muhammed el-Cerîrî (ö. 321/933) ve HUSRÎ, Ali b. İbrâhim (ö. 371/981) gibi mutasavvıflar, huzûr hâlini gaybet hâlinde daha üstün kabul etmişlerdir. Onlara göre, bütün güzellikler huzûra bağlıdır; gaybet ise Hakk’a ulaşan bir yoldur. Ancak huzûra ulaşıncaya, bu yol artık âfet hâlini alır, çünkü asıl amaç gerçekleşmiştir ve artık illet ile sebebe ihtiyaç kalmaz.

Söz konusu mutasavvıflara göre, nefsinden geçen her düşünce, Hak ile huzûrda olmayı sağlar. Gaybetin faydası, huzûrda mevcutken, huzûrsuz bir gaybet ise cinnet hâlini doğurur. Gaybet hâlindeki “hicâb”ın verdiği sıkıntı, huzûrdaki “keşf”in sağladığı rahatlık ile kıyaslanır. Bir sâlik, Hakk’ın tercihlerini kendi tercihleri yerine koyabilmesi için huzûr hâlinde olmalıdır. Gaybet durumunda ise bu gerçekleştirilmesi mümkün değildir.

SONUÇ

Gaybet ve huzûr kavramları, tasavvuf literatüründe doğrudan yer almasa da, tarihsel süreç içinde önemli anlamlar kazanmış, ayetler ve hadislerde yer alan işârî ifadelerle dayandırılarak geliştirilmiştir. Bu terimler, dinin safiyetine ve Kur’an’ın zahirine aykırı düşmeyen yönleriyle mutasavvıflar tarafından kullanılmıştır. Tasavvufî tefsirlerde, özellikle Peygamberlerin ve diğer örnek şahsiyetlerin hayatından ilham alınarak, bu kavramlar derinlemesine açıklanmış ve özellikle Hz. Yusuf’a (a.s) ile ilgili kadınların ellerini kesmeleri ve Hz. Meryem’in Allah’a olan orucu gibi olaylarla ilişkilendirilmiştir. Bu örnekler, gaybet hâlinin ortaya çıkmasına delil gösterilmiştir. Aynı zamanda kalplerin Allah’ı zikretmesiyle oluşan huzûr hâli de, tasavvufî yorumlarda önemli bir yer tutmaktadır.

Tasavvufî kaynaklarda bu kavramlarla ilgili hadisler, temel hadis kitaplarında yer alan sahih rivayetler olarak incelenmiştir. Ancak, bu hadislerin te’villerinde yer yer aşırı yoruma gidilmiş olsa da, mutasavvıflar bu yorumları yaparken şeriatın zahirine ve dinin temel prensiplerine aykırı düşmemeye özen göstermiştir. Bu, sûfilerin ortak bir tavrı olarak belirginleşmiş, onların yorumlarında dinin özü ve ruhuna aykırı davranmamaya gösterdikleri azami özen açıkça görülmüştür.

Bazı sûfiler, gaybet hâlini üstün görürken, diğerleri huzûr hâlinin daha yüksek bir merteye olduğunu savunmuşlardır. Gaybet hâlinin üstün olduğunu savunan sûfiler, Allah’ın elest bezminde ruhların en yüksek hâlinin gaybette olduğunu ifade etmişlerdir. Huzûr hâlini üstün gören sûfiler ise, bu hâlin bütün güzelliklerin ve manevi olgunluğun meydana geldiği bir durum olduğunu öne sürmüşlerdir.

Gaybet ve huzûr kavramlarının karşılaştırılmasında, bu iki hâlin birbirinden bağımsız olmadığı, aksine birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Her iki hâlin de kendine has bir üstünlüğü savunulmuş olsa da, genellikle birinin savunulması, diğerinin reddedilmesiyle sonuçlanmamıştır. Bu durum, sûfilerin derin manevi anlayışlarının bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Son olarak, gaybet ve huzûr kavramları, insanın ruhsal ve manevî gelişim sürecinin önemli aşamalarını temsil eden kavramlar olup, hem geçmişte hem de günümüzde tasavvufî düşüncenin merkezinde yer almaktadır. Bu kavramlar, bireyin Allah’a yakınlık arayışındaki farklı evreleri ifade etmekte ve üzerinde yapılacak tartışmaların, gelecekte de derinleşmeye devam etmesi muhtemeldir. Her iki hâlin de insanın manevi yolculuğundaki rolü, tasavvufî düşüncenin ve pratiğin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. el-Müsned. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Akkuş, Mehmet. “Gaybet”. Diyanet İslam Ansiklopedisi. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Ateş, Süleyman. İslam Tasavvufu. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2005.

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. Arâisü’l beyan fi hakaiki’l kuran. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008.

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. Meşrebü’l-Ervâh. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2005.

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. Şerh-i Şathiyyat. Tahran: İntişarat-ı Tahûri, 2009.

Beydâvi, Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali Ebu’l-Hayr (Ebu Sa’id) Nasiruddin el-. Envârü’t Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl, Trc. ve Dipnotlar, Şadi Eren. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.

Bursevî, İsmâil Hakkı. Ruhü’l Beyan. İstanbul: Damla Yayın Evi, 2012.

Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. Ta’rifât, (Tasavvuf İstilahları), Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Abdurrahman Acer. İstanbul: Lîtera Yayıncılık, 2014.

Demirci, Mehmet. “Hal”. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi. 15/216-228. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Elmalılı, Hamdi Yazır. Hak Dini Kur’an Dili. İstanbul: Zehraevn Yayınevi, 1992.

Esîr, İbnü’l-. en-Nihâye fi garîbi’l-hadîs. Mekke,: Mektebetü’l Mekkiye, 2013.

Herevî, İsmâil Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. Menâzilü’s-Sâirîn, (Tasavvufta Yüz Basamak), Trc. Abdurrezak Tek, ts.

- Hücvîrî, Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. Keşfü'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi), Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2014.
- İbn Acîbe, Ahmed. el-Baḥrû'l-medîd fî tefsîri'l-kur'âni'l-mecîd, Trc. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. Medâricu's-Sâlikîn. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânü'l-Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dar Sader, 1955.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. Fusûsü'l-Hikem, Trc. Ahmed Avni Konuk. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed. Istilahatü's süfiye, resâilü dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî. Beyrut: et-Tab'u'l-ulâ, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'an (Kur'an Kavramları Sözlüğü), Çev. Yusuf Türker. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed. Letâifü'l A'lam Fi İşaratı Ehli'l-İlham, (Tasavvuf Sözlüğü), Çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Basım, 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî. et-Taarruf, (Doğuş Devrinde Tasavvuf), Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. er-Risâle, (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi), Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Letâifü'l-İşârât Ter. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2003.
- Kübra, Necmüddin. Fevâihu'l-cemâl ve fevâtiḥu'l-celâl, Çev. Muhammed Bâkır Saîdî Horasânî. Tahran: İntişârât-ı Mervî, 1368.
- Mevlâna, Celâleddîn-i Rûmî. Dîvân-ı Kebîr Çev. Şükrü Sadi Çolak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.
- Mevlâna, Celâleddîn-i Rûmî. Fihi Ma Fih Çev. Ali ARSLAN. İstanbul: İz Yayıncılık, 2007.
- Mevlâna, Celâleddîn-i Rûmî. Mesnevî Çev. Veled İzbudak. İstanbul: Dünya Kitap Evi, 1990.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed. el-Lüma', (İslâm Tasavvufu), Trc. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Şah, Serap. Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri, ts.
- Tehânevî, Eşref Ali. Hadislerle Tasavvuf, Haz. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Salihoglu. Adıyaman: Sey-Tac Yayınları, 2000.